

Unikalios „Lietuvos valsčių“ paslaptys (1)

Mindaugas PELECKIS

Ko gera, daugelis yra pastebėjęs neregėto storumo knygas, pavadintas kurio nors vieno iš Lietuvos valsčių vardu. Kas gi yra šis projektas, kaip jis gimė ir ar tikrai ketinama išleisti kiekvieno Lietuvos kampelio aprašymą?

Šimtatomė serija

Leidyklos „Versmė“ (www.versme.lt, www.llt.lt) vadovas Petras Jonušas džiaugiasi, kad birželį pasirodė jau 18-oji šimtatomės serijos „Lietuvos valsčiai“ knyga – „Endriejavas“. Lokalinės monografijos apie Lietuvos valsčius pradėtos leisti nuo 1994-ųjų, kai tik įsikūrė leidykla. Visos monografijos skirtos Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui, dedikuojamos jos ir kitoms reikšmingoms valstybės, jos miestų, miestelių bei kitų šaliai svarbių įvykių sukaktims.

Tačiau prieš pradėdami aiškintis „Versmės“ nuopelnus Lietuvos kultūrai (o jie tikrai dideli!), prisiminkime, kas gi tie valsčiai. Kaip teigia istorikai, valsčius (lenk. *gmina*, rus. *волость*, vok. *Gemeinde*) – mažesnis administracinis teritorinis vienetas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK), Abiejų Tautų Respublikoje, Lietuvos Respublikoje, Rusijos imperijoje ir kitose šalyse. Tai – seniausios teritorinės organizacijos Lietuvoje, derinusios bendruomenės ir valstybės reikalus, dėmuo.

XIII–XIV a. LDK valsčių sudarė keli kaimai (bajorų sodybos) ir laukai (valstiečių sodybos) apie pilį. Vilniaus universiteto istorikas medievistas Henrykas Łowmiańskis (1898–1984) yra suskaičiavęs, kad to meto Lietuvoje buvo 77 valsčiai. Po 1564–1566 m. administracinės reformos Lietuvoje liko 48 valsčiai (pavietai). Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, valsčių ribos koreguotos taip, kad sutaptų su parapijų ribomis. Kelis šimtus metų toje pačioje teritorijoje gyvenę žmonės sukūrė mikrokultūrą su savita šnektą, kitais ypatumais. 1919–1940 m. Lietuvoje buvo 530 valsčių. 1950 m. okupantai panaikino administracinę respublikos suskirstymą apskritimis ir valsčiais, sudarytos sritys ir rajonai (LTSR buvo 87 rajonai su sustambintomis apylinkėmis).

Kadangi atkūrus nepriklausomybę valsčiai vėl grąžinti, „Lietuvos valsčių“ serija įgyja didžiulę prasmę. Mikroistorija Lietuvoje dar tik gimsta, tad unikali leidyklos „Versmė“ knygų serija – pirmasis (iš tiesų 1998 m. išleista „Žagarė“

buvo pirmoji knyga, pažymėta tūkstantmečio ženklu) ir vienas svarbiausių tūkstantmečio projektų. Pasak P. Jonušo, planuojama išleisti knygas apie visus valsčius; nors tai ir grandiozinis projektas (daugiau kaip 400 knygų!), tačiau – nepaprastai prasmingas. Didžiulis mokslininkų, menininkų, istorikų, archeologų, etnologų, folklorininkų, kalbininkų, sociologų, gamtininkų, kraštotyrininkų, kraštiečių, redaktorių ir kitų specialistų kolektyvas (iš viso serijai jau yra rašę per 1500 autorių, iš kurių daugiau kaip 300 turi mokslo vardus) šiuo metu plūša prie keliasdešimties naujų leidinių. Remiamasi žmonių atsiminimais, archyvų duomenimis, mokslo studijomis, kita rašytine bei nerašytine medžiaga.

Daugiatomėje serijoje, kuri dar vadinama „baltąja“ (nes kol kas daugelis knygų dar neparašytos), – vienos struktūros leidiniai apie Lietuvos miestus, miestelius, kaimus ir vienkiemius, jų apylinkių kraštovaizdžio raidą ir istoriją nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, kovas už Nepriklausomybę, apie tradicinę kultūrą, verslus, kalendorinius ir šeimos papročius, paprotinę teisę, liaudies išmintį, bažnyčias, įžymius žmones, tarmių ir vietos šnektų ypatumus, tautosaką, tautines mažumas ir kt.

Jau išleista 17 serijos monografių (20 tomų): 1) „Žagarė“ (pirmoji serijos monografija; dedikuota Žagarės 800 metų jubiliejui, 1998, 912 p.) – pirmoji knyga Lietuvoje ir pasaulyje, išleista su Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio ženklu; 2) „Obeliai. Kriaunos“ (Obelių 480 m. sukakčiai skirta knyga, 1998, 864 p.; 2-as papildytas leidimas Obelių 500 m. sukakčiai, 2009, 1224 p.); 3) „Plateliai“ (Platelių 550 m. jubiliejui, 1999, 800 p.); 4) „Žiobiškis“ (Žiobiškio parapijos 200 m. jubiliejui, 2000, 1024 p.); 5) „Širvintos“ (Širvintų 525 m. sukakčiai, 2000, 776 p.); 6) „Lygumai. Stačiūnai“ (Stačiūnų parapijos 90-mečiui, 2001, 896 p.); 7) „Veliuona“ (Magdeburgo teisių suteikimo Veliuonai 500 m. sukakčiai, 2001, 1176 p.); 8) „Raguva“ (Raguvos 500 m. jubiliejui, 2001, 1128 p.); 9) „Seredžius“ (Seredžiaus 710 m. sukakčiai, 2003, 1238 p.); 10) „Kvėdarna“ (Kvėdarnos 675 m. sukakčiai, 2004, 1160 p.); 11) „Papilė“ (Papilės 665 m. sukakčiai, I dalis – 2004, 1082 p.; II ir III dalys – 2006, 752 p.); 12) „Tauragnai“ (Tauragnų 750 m. jubiliejui, 2005, 1364 p.); 13) „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“ (Musninkų 445 m., Kernavės 725 m., Čiobiškio 475 m. sukaktims, 2005, 1304 p.); 14) „Laukuva“ (Laukuvos 750 m.

jubiliejui, I dalis – 2005, 924 p.; II dalis – 2008, 950 p.); 15) „Gelvonai“ (Gelvonų 625 m. sukakčiai, 2009, 1384 p.); 16) „Baisogala“ (Baisogalos 470 m. sukakčiai, 2009, 1056 p.); 17) „Gruzdžiai“ (Gruzdžių 375 m. sukakčiai, I dalis – 2009, 1000 p.). Bendra išleistų 17 monografijų (20 tomų) apimtis – kartu su serijoje nenumeruota, dar plonais viršeliais išleista įžangine knyga „Sintautai. Žvirgždaičiai“ (1996, 430 p.) – yra 21444 puslapiai.

Pagal artimiausius „Versmės“ leidyklos planus, numatyta užbaigti rengti spaudai net 42 lokalines monografijas: „Endriejovas“, „Aukštadvaris“, „Žeimelis“, „Juodupė. Onuškis“, „Panemunėlis“, „Gruzdžiai“ II dalis, „Kartena“, „Kazlų Rūda“, „Gelgaudiškis“, „Žemaičių Naumiestis“, „Kriūkai“, „Griškabūdis“, „Rumšiškės“, „Šilalė“, „Plokščiai“, „Giedraičiai“, „Balbieriškis“, „Jieznas. Stakliškės“, „Plungė“, „Pandėlys“, „Pašvitinys“, „Joniškėlis“, „Vepriai“, „Kriukai“, „Kapčiamiestis“, „Sintautai“ (2-oji papildyta laida), „Skauvilė“, „Antalieptė“, „Valkininkai“, „Žagarė“ (2-oji papildyta laida), „Plateliai“ (2-oji papildyta laida), „Taujėnai“, „Balninkai“, „Panemunis“, „Papilys“, „Pilviškiai“, „Jūžintai“, „Daujėnai“, „Viekšniai“, „Kybartai“, „Onuškis“ ir kt.

Ambicingo ir prasmingo projekto „Lietuvos valsčiai“ vadovas P. Jonušas džiaugiasi, kad „Versmės“ leidyklos nuolat papildomoje kompiuterinėje duomenų bazėje „Įžymūs Lietuvos žmonės“ šiuo metu yra susisteminti duomenys daugiau kaip apie 33 000 iškiliausių ir iškilesnių Lietuvos asmenybių.

Paprastai viena „Lietuvos valsčių“ serijos monografija rengiama 3–5 metus, apima apie 1000 puslapių, vidutiniškai joje būna apie 600 iliustracijų (nuotraukų, piešinių, brėžinių, žemėlapių ir kt.).

Pažvelkime į naujausią „Versmės“ išleistą „Lietuvos valsčių“ monografiją.

„Gelvonai“. Beveik 1400 puslapių knyga, 15-oji „Lietuvos valsčių“ serijoje ir trečioji, skirta Širvintų kraštui. Ją sudaro tradiciniai skyriai: „Gamta“, „Istorija“, „Etninė kultūra“, „Kalba“, „Tautosaka“, „Įžymūs žmonės“. Knygoje 111 straipsnių, iš jų 12 – moksliniai; straipsniuose išsamiai aprašoma Gelvonų krašto istorija, tradicinė kultūra, kalba, žodinis palikimas. Pirmą kartą plačiau apžvelgiamas senasis Gelvonų laukas (valsčius), pristatomi buvę dvarai ir dvareliai. Leidinyje yra duomenų apie Gelvonų miestelio įkūrimą XVIII a. viduryje, Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų bažnyčias. Daug dėmesio skirta XX a. įvykiams. Knygoje pirmą kartą pateikiamos daugelio iki šiol visuomenei mažai žinomų Lietuvai nusipelnusių gelvoniškių biografijos.

Skyriuje „Gamta“ Albinas Vaitonis aptaria Gelvonų krašto gamtą ir klimatą, Algirdas Gaigalas – apylinkių riedulius ir bažnyčios architektūrinę petrografiją, Valentinas

Baltrūnas ir Bronislavas Karmaza – žemės gelmių sandarą, raidą, išteklius, paleogeografiją, geomorfologiją ir paveldą.

Beveik 700 puslapių užimančiame skyriuje „Istorija“ rasime daug įdomaus. Tomas Baranauskas rašo apie Gelvonų ištakas, Manvydas Vitkūnas – apie Gelvonų apylinkių archeologinius paminklus. Skyriuje kalbama ir apie parapijos reikalus, daraktorius, Pupų Dėdę (Petrą Biržį), Lietuvos kariuomenės kūrėjus savanorius, vaistinę, Gelvonų žydus (pateikiamas jų sąrašas). Rasime čia medžiagos ir apie kolūkių kūrimą, tarybinius metus, sportininkus ir turistus, kultūros paveldą, folkloro ansamblių „Savingė“, fotografą Juozą Kapecką, universalu vadintą Mykolą Čižą.

Skyriuje „Etninė kultūra“ (apie 170 p.) aptariama malda senųjų kaimo gyventojų gyvenime bei Gelvonų akmuo su Marijos pėda (autorė – Jolanta Stupelytė), orų spėjimai, audėjos, senieji amatai, duona, pirtis, armonikininkai, kalendorinės šventės (Laimutė Bikulčienė, Gita Krylavičienė). Yra ir straipsnis „Besiruošiant mirčiai...“

Beveik visą skyrių „Kalba“ (apie 80 p.) parengė šviešaus atminimo Kazys Morkūnas, nagrinėjęs Gelvonų šnektą, Igno Šeinius Bagaslaviškio šnektą, žmonių ir gyvulių vardus.

„Tautosakoje“ (per 100 p.) rasime Daivos Vyčienės, Rimos Visackienės, Linos Valiukaitės ir Povilo Krikščiūno pasakojimus apie dainuojamąją tradiciją, senąjį dainininkų repertuarą, gelvoniškių pasakojimus, padavimus.

Skyriuje „Įžymūs žmonės“ (apie 200 p.) – Lietuvos kunigaikščių Žagelių biografijos, taip pat straipsniai apie kompozitorių Gustavą Vilhelmą Gregorą Pliaterį, XIX a. istorijos mylėtoją Vincentą Daugėlą Narbutą, be galo įdomią asmenybę Kazimierą Skebėrą (1894–2003), mąstytoją Petrą Visacką, profesorių Viktorą Kybartą, kalbininką K. Morkūną, istoriką kunigą Juozapą Stakauską, diktorių Vytautą Kybartą, liaudies menininką Joną Strazdą, pirmąjį automobilių kelių specialybės habilituotą daktarą Lietuvoje Steponą Roką, poetą ir prozininką Juozą Kruminą, pedagogą ir poetą Stasį Jakštą ir daugelį kitų.

Skaitydamas šią knygą ir kitas naujausias „Lietuvos valsčių“ serijos monografijas, kurias ketinu apžvelgti vėliau, įsitikinau, kad labai storos knygos, priešingai mano ankstesniam įsitikinimui, gali būti ir labai įdomios.

PUBLICATIONS

Unique Mysteries of *Lithuanian Districts* (*Valsčiai*)

Mindaugas PELECKIS

Mindaugas Peleckis reviews thick volumes on Lithuanian districts (*valsčiai*) published by the publishing house Versmė. The books contain exhaustive ethnographical and historical information. This year saw the publication of the 18th volume in the series.